

احوال و ایش

ابو عبد الله جعفر بن محمد بن زکریا کیمبر و نیک

تالیف

سعد نفی

مجله اول

شامل ماخذ کتاب و عصر زندگی رودکی (جغرافیای
سمرقند و بخارا در زمان سامانیان و تاریخ ماوراء النهر
از قدیم ترین ایام تا سال ۳۳۱ هجری و اوضاع معارف
در زمان آل سامان)

طهران

کتابخانه ترقی - حیوانات ناصریه

۱۳۰۹

(مطبعه فرهنگ ناصریه)

احوال و اشعار

ابو عبد اللہ جعفر بن محمد رودکی شہر قندی

مجلد اول

می خواندند و از شیوایی ها و دل انگیزی های آن بهره مند میشدند . تا گاهان سپلی بزرگ و گردبادی از کران خراسان بر خاست و بسوی ایران رهسپار شد . ترکمتازان ناهردم مثل افسار گسیخته از پیش و این گردباد خاسان سوز از پی ایشان ایران گرامی ما را بخاک و خون کشیدند : ابلخان بزرگ که هنوز جهان از چون وی خون خواری سترون مرابده است با خشم و کینگی که در خور درندگان آدمی خوارست لشکریان ناهردم خویش را بدین سر زمین ستم کشیده بخون آتشی و جگر خواری میهمانی کرده بود . خوان گسترده ایشان یمنه ایرانشهر ، خورش آن جان و تن نیاکان ما ، باده آن خون مادران و درشیزگان کشور باستانی ما ، ساغر ایشان پیاله سرهای پدران ما ، سرود و ترانه این میهمانی ناله های دردمندان ، چراغان آن اخگر بر کشیده شهر های سوزان ما ، و میزبان این خوان که تاریخ گیتی هنوز در برابر آن دگری نیاورده است چنگیز خان ابلخان مثل بود . آمدند و سوختند و کشتند و بردند و رفتند . یکی از نخستین شهر های بزرگ ایران که ترکمتازان مردم کس مثل سوختند همان سمرقند سر زمین ابو عبدالله جعفر ابن محمد ما بود . سپاهیان مثل سواره بمساجد در آمدند ، رحلهای قرآن را آخور ستوران کردند ، اسرار اسبان خویش را بدست دانشمندان زمانه دادند ، خردمندان را کشتند و پس ازین همه اهانت شهر را نیز ویران کردند .

تربت عزیز ابو عبدالله جعفر بن محمد ما سیرده سم ستوران شد . آرامشگاه او نابود گشت . شهر او را ویران کردند و درین میان گفته او هم از میان رفت و از آن چندین جلد کتاب که مجموعه اشعار وی بود چیزی نماند . از آنگاه که گفته این ابو عبدالله جعفر بن محمد از دست ما شده است ما چون باز دانه خادای کهنیم که یادگار پهای خویش را از دست داده باشد . زبان ما می گوتد او چون فرزندی بی مادرست .

از روزی که من بفتح و استعصاء در ادبیات پارسی مشغول شده ام همواره در پی آن بوده ام که آنچه از اشعار این ابو عبدالله جعفر بن محمد در کتب مانده است بجائی گرد کنم که لااقل صحیفه ای چند از گفته

او فراهم گردد . پس از آنکه دیوان اشعار وی از میان رفته اسب میتوان گفت یکی از ارکان زبان پارسی نابود شده است . اگر گفته وی مانده بود برین زبان پارسی ما که تا بدین پایه از گوهر های نایاب توانگرمست ارزش دیگر میفزود . شهنامه فردوسی دو میشد . عنصری و فرخی و خیام و سعدی و حافظ انبازی دیگر می یافتند . زبان پارسی کثوری دیگر از گیتی می گشاد و کاغی دیگر در کرانه جهان میفراشت . درینست که گفته او ما را نماید . در زمانهای پیشین پژوهندگان بر آن شده اند که اشعار وی را در مجموعه ای گرد آورند و نسخه ای ترتیب داده اند که چهار یک آن از گفته رود کیست و بازمانده آن از گفتار قطران تبریزی شاعر قرن پنجم هجری آذربایجان و نسخه های خطی آن بسیار و در اغلب از کتابخانه ها مانده است . دلیل این شبهت نیز پیداست چه ابو عبدالله جعفر بن محمد شاعر دربار نصر بن احمد سامانی بود و قطران مدوحی داشته است ابونصر ملان از امرای آذربایجان و هر قصیده ای که از قطران بمدح ابونصر ملان یافته اند آنرا بمدح نصر بن احمد سامانی دانسته و بنام ابوعبدالله جعفر بن محمد رودکی ثبت کرده اند و این شبهت ظاهراً از قرن دهم تا کنون یعنی بیش از چهار صد سالست که در میان پارسی زبانان رواجی دارد ولی رد آن آسانست چنانکه درین کتاب بجای خود خواهد آمد . بالجمله آنچه بنام ابوعبدالله جعفر بن محمد رواج داده اند بیشتر از گفته وی نیست و از سبک سخنان دل انگیز وی بسیار دورست . مجموعه اشعاری که بنام وی در طهران بسال ۱۳۱۵ بتوسط شاهزاده فریدون میرزا عمادالسلطنه بطبع رسیده است از ۱۱۷۰ بیت ۹۵۱ بیت قطعا از قطرانست و از ۲۱۹ بیت که می ماند نیز ایاتی چند مشکوکست که از ابوعبدالله جعفر بن محمد رودکی باشد . پس از آن جمعی از مستشرقین ازک اروپا که زبان و ادوات پارسی رهین منت و سیاس گزار مجاهدات ایشانست همین راه را پیموده اند و در جمع گفتار پراکنده ابوعبدالله جعفر بن محمد کوشش بسیار کرده اند ولی آثار ایشان بدسترس ایرانیان نیست و بر آن نیز می توان چیزی افزود . لهذا من بنوبت خویش و بیاس متنی که از پدر زبان ناکان خویش دارم ، و اگر هنوز بدین زبان شیوای پارسی سخن میرانم درآست

که هزار و چند سال پیش این ابو عبدالله جعفر بن محمد ابن کاخ را برافراشته
است ۳ از چند سال پیش در جستجوی اشعار وی وقتی چند گذراندم
و نزدیک چهار سال درین خدمت گذشت و اگر زندگی خویش و درین
راه گذرانده بودم باز چیزی فرو گذاشته بودم . در بیان کار دیگر
امیدی نماید که چیزی بر آنچه کرد کرده ام بیفزایم و مجموعه ای از
اشعار وی چنانکه در صحایف این کتاب دیده خواهد شد فراهم آوردم که
در برابر گفته او قطره ای از دریاست و ۷۹۵ بیت از یک میلیون
و سرصد هزار بیت شعر اوست . این اشعار پراکنده در کتب فارسی
بنام وی مسطورست و در هر یک از آنها تحقیقی جداگانه رفته است
که بنام شاعری دیگر منسوب نماید و از سبک گفته ابو عبدالله جعفر بن محمد
که در روانی و دل انگیزی فردست بیرون باشد . در ضمن اشعار
دیگری را که بنام وی منسوبست و بشاعری دیگر نسبت نداده اند ولی مشکوک
می نماید که از گفته او باشد با شرحی جداگانه ثبت کردم و شرح
احوالی تا جائیکه با قلت منابع میسر بود بر آن افزودم و فصلی در تمییز
گفته او با اشعار قطران ترتیب دادم و برای اینکه پارسی زبانان از
کوشش های مستشرقین بزرگ اروپا در حق ابو عبدالله جعفر بن محمد ما
آگاه گردند و در سیاستگراری با من آغاز شوند آنچه تا کنون در کتب
مستشرقین در حق او نگاشته اند ترجمه کردم و در صدر این کتاب
بگنجانیدم . ایات پراکنده و قطعات و قصایدی که درین کتاب مندرجست
از کتب مختلف بدست آمده ، اغلب از ایات پراکنده در فرهنگهای فارسی
با استشهاد معنی لغات ثبتست و بمناسبت یکسان بودن وزن و قافیه هر جا
که چند بیتی فراهم میشده است در پی یک دیگر ثبت افتاده و در ذیل هر
قطعه یا بیت کتبی که در آنجا آن قطعه یا بیت مندرجست بوسیله اشارات معلوم
شده است و در باب مآخذ این کتاب در مقدمه این مخطوط هر جا که
توضیحی لازم بود نگاشته ام و چون دیگر امیدی نبود که چیزی از اشعار
ابو عبدالله جعفر بن محمد ما برین مجموعه افزوده شود بطبع و نشر آن اقدام
کردم و از خوانندگان درخواست می کنم که اگر لغزشی درین صحایف
بینند در گذرند و اگر از گفته ابو عبدالله جعفر بن محمد رودکی چیزی
یابند که درین اوراق فرو گذار شده باشد با ذکر مأخذ از راه مهربانی
این نگارنده را مرشد که اگر این کتاب در پستگاه ایران پذیرفته شد

و گذشت زمانه مجال داد که چایهای دیگر از آن انتشار یابد بهر روز چیزی بر آن افزوده کردند . امیدست که روزگار توانائی بخشد و از داری کند تا کم کم آن گوهرهای گران بها که بر ایگان از دست ما شده است از گوشه و کنارها بدست آید و بر آنچه من توانسته ام کرد آورم دانشمندان دیگر بیفزایند و روزی برسد که صد هزار يك از گفته ابو عبدالله جعفرین محدث ما چون آن روزهای نيك بختی که بدست بود و پارسی زبانان می خوانند دوباره راعش اهرای زمان هزار و امدساله ما گردد .

شد آن زمانه که شهرش همه جهان بنوشت

شد آن زمانه که او شاعر خراسان بود

کرا بزرگی و نعمت ز این و آن بودی

ورا بزرگی و نعمت ز آل سامان بود

در آذربایجان — مهران — مرداد ماه ۱۳۰۲ شمسی

سید نفیسی

از ادبای محترم و دوستان مهربان من آقایان میرزا علی
 اسکبر خان دهخدا ، ملک الشعراء بهار ، حاج حسین آقا ملک ،
 میرزا محمد علی خان تربیت ، آقا سید عبدالرحیم خلدخالی ، میرزا
 عباس خان اقبال ، دکتر رضا زاده شفق ، رشید یاسمی ، مستر
 اردشیر جی ، آقا مجتبی مینوی ، میرزا سید رضاخان هنرمی ،
 محمد ضیاءهشترودی ، آقا سید احمد مجتبی ، عبدالحسین خان میکده ،
 میرزا سید محمد خان سعیدی ، میرزا حسین خان افشار ، سالیخان
 خان کلهر که در تهیه مندرجات این سطور و کشف مآخذ و
 امانت کتب با کمال فتوت در تدوین این کتاب با من باری کرده اند
 و قسمتی از رونق این صحایف رهین منن ایشانست سپاس گرام
 و تذکره مودت ایشان را دیباچه این اوراق قرار می دهم .

از جناب گراف فن در شولنبورگ - Graff von Der Schulen-
 bourg وزیر مخزن آلمان در طهران در تهیه آثار مستشرقین آلمانی
 و از جناب مستر هاوارد Havard منشی شرقی سفارت انگلستان
 در طهران و از دوست جوانمرد محقق من آرنلد ویلسن Sir Arnold
 Wilson عضو هیئت مدیره شرکت نفت ایران و انگلیس در لندن
 و استاد دانشمندان عصر پرفسر دکتر نیکلسن Professeur Docteur
 Nicholson معلم ادبیات شرق در دارالفنون شرقی آکسفورد از بلاد

انگلیستان در تدارك آثار مستشرقین انگلیسی و از دوست دانشمند
 آقای کینستون ایوانف چایکین Constantin Ivanoff Tchaïkine
 منشی سابق سفارت شوروی در طهران و معلم ادبیات فارسی در
 مدرسه السنه شرقیه مسکو و از دوست فاضل آقائے دگر ژرژ مار
 Docteur Georges Marr معلم ادبیات فارسی و عضو هوزه
 آسیائی لنین گراد و از دوست مهربان آقائے آرکادی هانیبال
 Arcadie Hannibal مستشرق دانشمند روسی در تدارك قسمتی از
 منابع این کتاب و رهنمائی های گرانبها نیز غایت امتنان را دارم .

در مسودات اصلی این کتاب بر آن بودم که از مرحوم
 مبرور میرزا محمد خان لشکری از اجاه فضلای دوران که کتابخانه
 و همه همواره مرا گنجینه ای گران بها از ذخایر بود و پیوسته
 با کمال گشاده روئی کتب نایاب و نفیس خویش و مطالعات
 دقیق دبرینه خود را برایکن بر من بذل می کرد شکر گزارم
 کنم ، دریغ که پیش از انشار این صحایف در شب چهارشنبه
 ۱۷ اردیبهشت ماه ۱۳۰۹ این جهان را از فضائل خویش نهی
 کرد و رخت بسرای آسایش جاودان برد قدس الله روحه العزیز
 و نعماند تا فریضه گزارده گردد؛ بناچارم باید که روح عزیزش
 را شاد خواهم و از خداوند دانش او را جای باند نیازمند باشم .

از آقای میرزا اسدالله خان صاحب کتابخانه ترقی و نثر این
 صحایف نیز سپاس گزارم که چون بودن این اوراق بی برد
 بی درنگ بر طبع و نشر آن شیفته شد و از خیران مادی و معنوی

نیندیشید و سبب شد که پس از دو سال و هشت ماه که از انجام
نسوید این اوراق گذشته است بیش ازین در گوشه عطلت نماند
و مرا درین خدمت انباز شد تا با همه نا توانی و نارسائی که
درین صحایف کار رفته است پیشگاه دانشمندان و خردپوران را
ارمغانی بود و دوره مجده و عظمت زبان پارسی را یادگاری .
طهران اردیبهشت ماه ۱۳۰۶

سید نفیسی

منابع این کتاب

۱) کتاب مجمع الفرس معروف بفرهنگ سرورے تالیف حاج محمد قاسم بن حاج محمد کانسلی متخلص بسروری کہ دو روایت از آن موجودست : روایت اول را بسال ۱۰۰۸ تالیف کرده و نسخه ای از آن منعلق بنگارنده است کہ ماخذ این صحایف میباشد و در آخر آن تاریخ سال ۹۲۷ گزائتہ شدہ و البتہ این تاریخ مجعولست و ممکن نیست کنسالی ۸۱ سال پیش از تالیف آن نوشته شدہ باشد . روایت دوم را بسال ۱۰۲۸ پس از انکہ مہ کناب لغت دیگر را مقابلہ کردہ است بتالیف آوردہ ونسبت بروایت اول فزونی بسیار دارد و نسخه آن کمیابست . نسخه کامل بسیار معتبرے ازین کناب کہ در سال ۱۰۶۰ تحریر یافتہ ومتاق بمستشرق ایران دوست آقاسے کنسناتن ایوانف چاپکین Constantin Ivanoff Tchaikine منشی سابق سفارت دولت جہورے شوروی روسیہ در ایرانست کہ فعلا مقیم مسکو میباشد و این نسخه ماخذ نگارنده است ونسخہ دیگرے اندکی نامعتبرتر از آن منعلق بنگارنده نیز در دستست . در نسخه مکمل فرهنگ سروری ۱۵۳ بیت و در نسخه مختصر ۱۱۲ بیت از اشعار رودکی مندرجست و در نسخه مکمل ۴۱ بیت از رودکی هست کہ در نسخه مختصر

نیست و از آن جمله يك بيت منسوب بدوست گه در (کتب دیوان یافت نشود .

(۲) کتاب « حدائق المسحرفی دقائق الشعر » تألیف خواجه امام رشیدالدین محمد بن محمد بن عبدالجلیل بلخی معروف برشید و طواط . ازین کتاب دو نسخه خطی متعلق بنگارنده و دو چاپ طهران که اولی در سال ۱۲۷۲ و دومی در ۱۳۲۱ طبع رسیده بدست بوده است . درین کتاب يك بيت از اشعار رودکی هست که در نسخه های دیگر نیست . (۱)

(۳) کتاب « معیار الاشعار » که مؤلف آن درست معلوم نیست زیرا گه در طبع طهران ۱۳۲۰ منسوب بخواجه نصیرالدین محمد طوسی وزیر و عالم مشهور قرن هفتم و حال آنکه در همان طبع در صحیفه ه در معنی گاهه « لاس گوئی » عبارتی را از فرهنگ جهانگیری تألیف جمال الدین حسین اینجو نقل کرده اند که در سال ۱۰۰۵ تألیف شده و درین صورت مؤلف آن در قرن یازدهم یا بعد از آن میزیسته است . از طرف دیگر سید مظفر علی اسیر در کتاب « شجرة العروض » (ص ۴۹ از طبع لکنه ۱۹۱۵ میلادی) و در کتاب دیگر خود موسوم به « روضة القوافی » (ص ۶۲ از طبع لکنه ۱۹۱۵) آنرا بمحقق طوسی نسبت داده و مراد از محقق طوسی

(۱) در موقع جمع این صحایف چاپ بسیار گران بهایی از روی قدیم ترین نسخه ها باامتهای دقت و تتبع بتوسط آقای میرزا عباس خان اقبال در طهران انتشار یافت و بدان نیز مراجعه رفت .

همان خواجه نصیرالدین حکیم و منجم و عالم معروفست و ظن من
برانت که آن قسمت که در ابتدای کتاب از فرهنگ جهانگیر
مندرجست در نسخه اصل نبوده و در طبع آنرا الحاق کرده اند ؛
بالجمله در معیار الاشعار ۵ بیت از رودکی ثبت آمده است که
در سایر نسخ نیست .

۴ (کتاب « براهین العجم » در علم قوافی تالیف میرزا محمد
تقی کاشانی متخلص بسپهر و ملقب بلسان الملک از معاریف مؤلفین قرن
سیزدهم ایران که در طهران بسال ۱۲۶۸ تالیف شده و در ۱۲۷۲ بطبع
رسیده است . این کتاب ۱۰ بیت از اشعار رودکی را در بردارد .

۵ (کتاب « برهان جامع » در لغت تالیف محمد کریم بن
مهدیقلی تبریزی که در قرن سیزدهم تالیف یافته و در تبریز بسال
۱۲۶۰ بطبع رسیده است . درین کتاب ۲۸ بیت از رودکی هست که
یک بیت از آن در کتب دیگر یافت نشود .

۶ (کتاب « المعجم فی معایر اشعار العجم » تالیف شمس الدین محمد
ابن قیس رازمی ، در اوزان و قوافی و محسنات شعر پارسی که در
اوایل قرن هفتم تالیف شده و در سلسله اوقاف گیب در ۱۳۲۷ بطبع
رسیده است . درین کتاب ۲۹ شعرا از اشعار رودکی مندرجست که
۲۵ بیت از آن در نسخه های دیگر نیست .

۷ (تذکره الشعراء تالیف امیر دولتشاهن علاءالدوله بختیاریه

غازی سمرقندی معروف بتذکره دولتشاهی که در ۸۹۲ تالیف یافته و درلیدن بسال ۱۳۱۸ بتوسط ادوارد براون Edward Browne مستشرق شهر انگلیسی بطبع رسیده و در آن از اشعار رودکی هشت بیت ضبط شده است

(۸) تذکره لباب الالباب تالیف نورالدین محمد بن محمد ابن یحیی بن طاهر بن عثمان عوفی بخسارے حنفی که ظاهراً در ۶۱۸ تالیف شده و در دو جلد بسال ۱۳۲۱ و ۱۳۲۴ بهمت ادوارد براون مستشرق مشهور درلیدن چاپ شده و این کتاب ۲۹ بیت از اشعار رودکی را ثبت کرده است و از آن جمله يك بیت در نسخ دیگر یافت نمیشود .

(۹) کتاب « چهار مقاله » تالیف احمد بن عمر بن علی نظامی عروضی سمرقندی که در حدود سال ۵۰۰ تالیف شده و در سلسله اوقاف گیب با حوائی و تعلیقات بسیار مهم بتوسط استاد ادبای زمان آقای میرزا محمد خان قزوینی بسال ۱۳۲۷ بطبع رسیده و در آنجا هفت بیت از اشعار رودکی مسطورست .

(۱۰) تاریخ گزیده تالیف حمدالله بن ابی بکر بن احمد بن نصر مستوفی قزوینی در ۷۳۰ تالیف یافته و بسعی پرفسور ادوارد براون جزو سلسله اوقاف گیب درلیدن بسال ۱۳۲۸ چاپ شده و حاوی شش بیت از اشعار رودکیست .

(۱۱) کتاب « مجمع الصنائع » در محسنات کلام و بدیع

پارسی تالیف نظام الدین احمد بن محمد صالح حسینی که بسال ۱۰۶۰ تالیف آن پایان رسیده و نسخه ای از آن منعلق نگارنده که بسال ۱۳۰۱ در طهران نوشته شده است مرجع این سطورست و این کتاب دو بیت از اشعار رودکی را در بردارد

(۱۲) کتاب « لغت فرس » معروف بفرهنگ اسدے تالیف علی بن احمد اسدے طوسی صاحب مثنوی معروف گرشاسب نامه که پسر ابو نصر احمد بن منصور طوسی اسدے شاعر باشد ، تاریخ تالیف این کتاب معلوم نیست ولی مسلمست که مؤلف آن قطعا تا نیمه دوم قرن پنجم میزیسته است چه گرشاسب نامه را در ۴۵۸ تمام کرده ، ازین کتاب سه نسخه مختلف بدستست :

۱ - نسخه ایست که بسال ۱۸۹۷ میلادے در برلن توسط سنشورق آلمانی پول هرن Paul Horn با اسم Asadi's neupersisches Wörterbuch-Lughatī Fars از رومے نسخه خطی که در کتابخانه واتیکان Vatican بوده است بطبع رسیده .

۲ - نسخه خطیست که در سال ۱۲۹۷ شمسی برای نگارنده رومے نسخه خطی دیگر که متعلق بفاضل محقق معاصر آقائے میرزا عباس خان اقبال آشیانیست برداشته شده . اصل آن نسخه را در سال ۱۳۰۳ قمری برای میرزا محمد علی خان مستوفی استنساخ کرده اند و آن از نسخه خطی دیگر برداشته شده که در روز یکشنبه ۲۲ جمادے الآخره سال ۱۲۲۱ بخط محمد بن مسعود بن مظفر نوشته شده است ، و از همین کتاب نسخه خطی دیگر بدستست متعلق بادیب قادر آقائے رشید یاسمی که جد او

مرحوم محمد باقر میرزا خسروے کرمانشاهی ، از ادبا و شعرائے نامی زمان اخیر، در ۱۳۲۶ قمری از همان نسخه‌ای که بعد باقائے اقبال تعلق گرفته است بخط خود استنساخ و تصحیح کرده و با نسخه متعلق باقائے اقبال مختصر اختلاف در کلمات دارد که نتیجہ تصحیح مرحوم خسروےست .

۴ - نسخه آخر که از حیث قدمت و افرونی و اعتبار مزایای بسیار دارد نسخه قدیمست که بتوسط محمد بدخشی در اواخر شوال سال ۱۲۷۷ نوشته شده و از کتب مرحوم حاج میرزا عبدالمجید سقزی اردلانی متخلص بمجده و ملقب بملك الکلام بود. از ادبا و شعرائے معلق زمان اخیر ، که در سال گذشته در گذشت و اکنون متعلقست باقائے حاج میرزا عبدالحمید خان امیرالکتاب فرزند آن مرحوم که او نیز نبوت خویش شاعر و ادیب و خوش نویس و هنرمندست . این نسخه کتاب کوچک است بقطع ۱۷ سانتی متر طول در ۱۱۰۵ عرض و یک سانتی متر قطر، طول مسطر ۱۱ سانتی متر و عرض ۶۰۵، هر ورق ۱۳ سطر و عدد اوراق ۹۳، تقریباً از نیمه کتاب بعد رطوبت بر اوراق آن نشسته و اندکی مرکب را نشر داده است ولی روسے همرفته خواناست . بخط نستعلیق قدیم و بقلم دو دایک . لغات و اسامی شعرا بخط سرخ نوشته شده . کاغذ زرد رنگ آهار زده ، جلد ساغری سیاه تا یک درجه مدروس . نسخه مزبور را عیناً سواد برداشته ام و موجودست .

بین این سه نسخه تفاوت بسیارست و هر یک بر دیگری فرونی دارد ولی اعتبار نسخه ۱۲۷۷ بر دو نسخه دیگر بمراتب بیشتر و برای اینکه تفاوت این سه نسخه آشکار شود مقدمه هر سه و چند

سطر از ابتدای هر سه کتاب را نقل میکنم :

نسخه ۷۲۱

کتاب لغت فرس اسدی
طوسی

بدانکه فخر مردم بر
جانوران دیگر بسخن
نفتست و سخن رانامی
بمعنیست و از دو گونه
آمده است یکی گونه
نظمست و دیگری متر و
اندر کتاب منطوق آنچه
آداب سخن گفتن باشند
همه گفته اند و غرض
ما ابدربین لغات پارسیست
که دهم شاعران را که
فاضل بودند ولیکن لغات
فارسی کم میدانستند و
قطران شاعر کتابی کرد
و آن لغت ها بیشتر معروف
بودند پس فرزدم حکیم
جایل اوحد از شیرین دلم
سازالنجمن الشاعر ادم الله
عزه از من که ابوه تصور
ان علی بن احمد الاسدی -
الطوسی هستم لغت نامه ای
خواست چنانکه بر هر لغتی
گواهی بود از قول شاعری
فاضل از شعرای پارسی
و آن یمنی بود یا بدو

نسخه ۸۷۷

لغت فرس علی
ترتیب الحروف

الحمد لله رب العالمین
والصلاة علی خیر خلقه
محمد و آله اجمعین .
اما بعد این رساله است
در بیان لغت فرس مشتمل
بر چند بابی که ترتیب
داده شده است بطریق
ترتیب حروف تهجی

نسخه چاپ هرن
کتاب لغت فرس تصنیف
ابوالحسن علی بن
احمد الاسدی الطوسی
الحمد لله رب العالمین
والصلاة والسلام علی خیر
خلقه محمد و آله الطیبین
الطاهرین . بعد ، کتاب
لغت فرس لسان اهل البلخ
و ماوراءالنهر و خراسان
و غیر هم والله الموفق .
ابتدای این کتاب برحرف
تهجی نهاده شد اما چند
حروف هست که لغت در
آن نیست .

یس و بمرتب حروف
 اباننا ساختم ، پس بنگرید
 تا آخر حروف آن لغت
 کدامست از حرفها بیاب
 آن حرف یاد شود تا
 زود بیابد و ابتدا از
 الف کردم و بترتیب
 ساختم تا حرف با
 والله اعلم

باب الالف

آسا . دهان دره باشد
 آنکه دهان باز شود یا
 از کاهلی یا از آمدن
 خواب و مانند آن .
 بهر ای گفت .

چنان نمود بعد دوش ماه نو دیدار
 چو بار من که کند گاه خواب خوش آسا
 آسا . دیگر مانند بود
 چنانکه گوئی شیر آسا و
 خود آسا و ترک آسا .

و الا - بزرگ بود ، قدر
 و بلندی . رود کی گفت :
 چو هامون دشمنان بست باند
 چو گردون دوستان و آلهمه سال
 کمر . گروهی خوابگاه
 چهارپایان را گویند گروهی

طاق بنا را

باشم تو آزا سه حامد نست
 بر پایه کمدست و خلد کمر
 کرا . دیگر یعنی شب
 گاه چهارپایان و گویند

باب الالف

آسا . دهان دره باشد
 آنکه دهان از هم باز کند
 یا از کاهلی باشد یا از
 آمدن خواب چنانکه بهر ای
 گوید :

چنان نمود با دوش ماه نو دیدار
 چو بار من که کند گاه خواب خوش آسا
 و الا . بمعنی بزرگ بود
 بقدر بلندی چنانکه رود کی
 گوید :

چو هامون دشمنان بست باند
 چو گردون دوستان و آلهمه سال
 آسا . دیگر همانند بود
 بود چنانکه گویند بیل آسا
 و خور آسا چنین که شهید
 گفت :

شود بدخوه چون روان بدل
 چو شیر آسا و جر می میدان
 کمر . چنانکه گویند بدان
 بود و زبان ما اکر و
 طاق بنا را کمر حوامد

باب الالف

والا . مانند و با مرتست
 بود و با گهر . رود کی
 گوید :

چو هامون دشمنان بست باند
 چو گردون دوستان و آلهمه سال
 آسا . باز شدن دهن باشند
 بهر ای گوید :

چنان نمود با دوش ماه نو دیدار
 چو بار من که کند گاه خواب خوش آسا
 آسا . دیگر بار مانند
 بود چنانکه گویند شیر آسا
 و خور آسا . خفاف گویند

رم حرب توحمت العنوی
 مثل سانی تو خور آسا
 کرا . جائی بود که
 چارپای درش کند .

چنانکه منجيك گفت :	وغيره و بزبان اكروما خوانند .
باسهم تو آزا كه دشمن نست برايه كمندست و جلد كمرا	يروا ، فراغت باشد و
يروا ، فراغت باشد	سراسيمه نايروا را گویند .
چنانکه دقيقی گفت :	
ايرسعد آنکه گيش را مصون گرداز همه بدھا	
مظفر آنکه دشمنش برداز دشمنان يروا	

چنانکه از قياس اين مختصر معلوم ميشود تفاوت بين اين سه نسخه بسيارست : در نسخه چاپی ۱۲۰۵ لغت ، در نسخه ۸۷۷ عدد لغات ۱۰۰۷ و در نسخه ۷۲۱ عدد ۱۱۰۸ است ؛ در نسخه چاپی ۱۷۹ بيت از رودکی و در نسخه ۸۷۷ يكصد و بيست بيت و در نسخه ۷۲۱ فقط ۲۱ بيت ازو ثبتست . در نسخه چاپی تقريباً هر لغتی با شاهده از شعرا همراست و لغاتی که شاهد نداشته باشد معدودست ، در نسخه ۸۷۷ تقريباً اکثر لغات شاهد دارد و لغاتی که شاهد نداشته باشند نسبت بنسخه چاپی افزونست ولی در نسخه ۷۲۱ بالعکس لغاتی که شاهد داشته باشد معدودست و تقريباً نسبت دهيك . ملاحظه ديگر در باب نسخه چاپی هست و آن شعرايست که اشعار ايشان در آنجا ثبت آمده است : در نسخه ۸۷۷ آخرين شاعری که اسم برده ميشود و شعری ازو شاهده آورده منوچهری دامغانی شاعر معروف قرن پنجمست که رحلت او را بين ۴۲ و ۴۹ دانسته اند ، در نسخه چاپی هرن بعضی اشعار از شعراي قرن ششم مسطورست از آنجمله امير معزی سمرقندی که در سال ۴۶ ه در گذشته است . از جزئیات زندگي اسدی کوچک يا اسدی دوم مؤلف اين فرهنگ چیزی درست معلوم نيست

فقط دو تاریخ از زندگانی او می توان بدست آورد :

(۱) کتابی در مفردات طب موسوم به « کتاب الابنیه عن حقایق اللادویه » تالیف ابو منصور موفق بن علی هروسی بزبان پارسی در کتابخانه وین موجودست که بخط او نوشته شده و در ماه شوال ۴۴۷ آنرا نسخه برداشته است و مستشرق اطریشی ف . ر . ز ایگمان Fr. R. Seligmann آنرا از روی همان نسخه خط اسده سال ۱۸۵۹ میلادی در وین چاپ کرده است و چند ورق اول کتاب را عیناً عکس برداشته .

(۲) دومین اثر همان منوی گرشاسب نامه است که آنرا برای ملک ابودلف پادشاه ایران سال ۴۵۸ سروده است و ظاهراً پس از آن بنالیف فرهنگ پرداخته است .

ازین دو تاریخ مسام میشود که اسده تا نیمه دوم قرن پنجم میزیسته است و اگر فرض کنیم که زمان معز را در یاقه باشد لازم می گردد که تقریباً هشتاد و چهار سال پس از نظم گرشاسب نامه زنده مانده باشد . ولادت معز و اقدامی کار شاعر و معلوم نیست ولی همینقدر در شرح احوال و می نویسند که پس از مرگ پدرش مرهانی نساوری در دوات حلال الدین ماکتاه بشاعری آغاز کرد .

ماکتاه سال ۴۱۵ در گذشته است و اگر صور کنیم که آغاز شاعری معزی در همان سال بود باشد و اسده در همان اوان در آذربایجان معز معری را سده و در نرسه انحو می

گسسته‌جانیده باشد مستلزم آنست که باز نزدیک سی سال پس از نظم‌گوشاسب نامه زنده بماند و البته نمی‌توان تصور کرد که اسدی در موقع تحریر نسخه کتاب الالبیه کودک بوده است چنانکه از خط‌پیدا است که خوش‌نویسی کرده و نیز نمی‌توان گفت که مثنوی‌گوشاسب نامه را در خردی سروده باشد؛ لابد خوش‌نویس و شاعر هر دو باید پیش از بیست سال دانسته باشند و چون نمی‌توان عمر صدساله برای هر شاعر ایران قائل شد باید گفت که منتهی اسدی تا پنجاه یا شصت سال پس از نوشتن نسخه کتاب الالبیه یعنی تا سال ۴۹۷ یا ۵۰۷ زنده بوده است و بهشتاد سالگی رسیده و آن تاریخ چهل‌الی پنجاه سال قبل از رحلت معز می‌بوده است و در آن زمان هم معز به قراین طبیعی نمی‌بایست بیش از بیست‌الی سی سال دانسته باشد و البته نکته دیگر هست که معز در خراسان و ماوراءالنهر در دربار سلجوقیان بوده و اسدی چنانکه ظاهر امر حکم می‌کند در اراک و آذر بایجان میزیسته است و البته روابط آن زمان چنان برقرار نبوده است که شهرت شاعر معز جوان و آنهم در آغاز شاعری از اقصای خراسان باقصای آذربایجان و از مشرق به مغرب برسد.

همین جهات تردیدست از اینکه نسخه چاپ هرن نسخه صحیح

اصلی فرهنگ اسدی باشد، زیرا نمی‌توان دو نسخه ۱۲۱ و ۸۷۷ را تلخیص و مختصر نسخه چاپی دانست چه در تلخیص و اختصار کتابی منداول نیست که ترتیب عبارات آنرا بهم زنتد و دلیل نیست که مختصر کننده کتابی شواهدی را که از اشعار در پی لغات بوده

است بردارد و یا تغییر دهد .

يك ظن آنست كه اسدے در كتاب داشته است : یکی در لغت مردم باج و ماوراء النهر و خراسان كه همان نسخه چاپست و دیگر در لغت فرس كه دو نسخه خطی باشد ، یا اینکه دو بار این کتاب را تالیف کرده بار اول نسخه مختصری ترتیب داده و بار دوم آنرا مکمل ساخته است ، در هر صورت ظن نزدیک یقینست كه نسخه ۷۲۱ ملخص و مختصر نسخه ۸۷۷ است ولی این هر دو احتمال ضعیفست ، ظن قوی تر آنست كه نسخه چاپی از اسدی نیست پس از اسدی مؤلف دیگری فرهنگ او را گرفته است و بر آن چیزی افزوده و در ضمن شواهدی از شمرای قرن ششم در آن آورده است كه شاید معاصر بن او بوده اند . در هر صورت از حیث شعر رود كی نسخه ۷۲۱ چیزی بدون نسخه دیگر نمیفزاید ، اما دو نسخه دیگر هر يك قابل فوایدست : در نسخه ۷۲۱ از اشعار رود كی سیزده بیت هست كه در نسخه چاپ هر ن نیست و كهشت بیت هست كه در نسخه ۸۷۷ نیست . در نسخه ۸۷۷ صدویست و پنج بیت از رود كی هست كه در نسخه ۷۲۱ نیست و ۷۵ بیت هست كه در نسخه چاپی نیست . در نسخه چاپی ۱۶۵ بیت هست كه در نسخه ۷۲۱ نیست و ۱۰۹ بیت هست كه در نسخه ۸۷۷ یافت نمی شود . در نسخه ۷۲۱ از اشعار رود كی دو بیت هست كه در هیچ نسخه دیگر نیست . در نسخه ۸۷۷ نیز سی بیت یافت می شود كه در هیچ يك از سایر نسخ توان یافت و نیز در نسخه چاپی سی و دو بیت مندرجست كه در هیچ نسخه یافت توان کرد و این خود دلیل اختلاف این نسخهست .

(۱۳) کتاب « خرابات » که مجموعه ایست از اشعار نازم و پارسی و ترکی نالیف ضیاء پاشا ادیب معروف قرن سیزدهم عثمانی و چون از نسخه ای که بدست نگارنده است از اول و آخر بعضی صحایف افتاده است تاریخ نالیف و طبع آن معلوم نیست ولی از حروف سری آن و مندرجات آن پیداست که در استانبول بطبع رسیده و این کتاب یازده بیت از اشعار رود کی را دربر دارد که دو بیت از آن در کتب دیگر نیست .

(۱۴) « زینت المجالس » تالیف مجدین الدین محمد حسینی متخلص بمجدی که در زمان سلطنت شاه طهماسب اول صفوی (۹۳۰ - ۹۸۴) نالیف شده و در طهران بسال ۱۲۶۶ بطبع رسیده و در آن پنج بیت از اشعار رود کی مندرجست .

(۱۵) « مرآت الخیال » تذکره شعرا تالیف امیر شیرعلی خان لودی در ۱۱۰۲ هـ که در بمبئی بسال ۱۳۲۴ بطبع رسیده است و آن نیز پنج بیت از اشعار رود کی دارد .

(۱۶) « تذکره خزانة عامره » نالیف میر غلامعلیخان آزاد حسینی بلگرامی که در سال ۱۱۷۶ با تمام رسیده و بسال ۱۸۷۱ میلادی در کانپور بطبع درآمده است ، درین کتاب دو بیت از اشعار رود کی ثبت شده است .

(۱۷) تذکره « سمع انجمن » تالیف امیر الاماک سید محمد

صدیق حسن خان بهادر که بسال ۱۲۹۲ تالیف یافته و در ۱۲۹۳ در شاه جهان آباد چاپ شده و این کتاب شش بیت از اشعار رود کی را در بر دارد و از آن جمله دو بیت که در کتب دیگر نیست

(۱۸) تذکره « سفینه الشعراء » تالیف سلیمان فهیم بتر کی . در سال ۱۲۰۳ بختام رسیده و بسال ۱۲۵۹ در اسنابول طبع شده و حاوی پنج بیت از اشعار رود کیست .

(۱۹) تذکره « آتشکده » تالیف حاج لطفعلی بیگ آذر بیکدلی که در اواخر قرن دوازدهم تالیف یافته و یک نسخه خطی آن که در ۱۲۱۴ بنحریب رسیده است ماخذ نگارنده میباشد . در این کتاب ۴۳ بیت با اسم رود کی مسطورست که بعضی از آنها از اشعار قطرانست چنانکه در مبحث جدا گانه ذکر خواهیم کرد .

(۲۰) « دستور سخن » تالیف میرزا حسن عکاس شیرازی که در ۱۲۳۱ تالیف شده و در ۱۳۲۲ - ۱۳۴۰ در شیراز بطبع رسیده است و در آن سه بیت و یک مصرع با اسم رود کی ثبتست

(۲۱) « تاریخ مسعودی » معروف بتاریخ بیهقی از ابوالفضل محمد بن حسین بیهقی دبیر معروف در بار غزنویان که در اواسط قرن پنجم تالیف یافته و دو نسخه از آن مرجع این سطور بوده است :

۱ - نسخه ای که بتصحیح و حواشی استاد زمانه آقای سید احمد ادیب بشاوری در طهران بسال ۱۳۰۵ - ۱۳۰۷ چاپ شده است و پنج

قطعه شعر باسم رودنی در آن مندرجست که سی بیت میشود .
 ۲ - چاپ دیگر ازین کتاب که در جزو انتشارات انجمن
 آسیائی بنکاله Asiatic Society of Bengal در کلکته سال ۱۸۶۲
 بتوسط کاپتان و . ناسولیس Captain W. Nassau Lee از روی
 نسخه‌ای که مورلی W. H. Morley محقق انگلیسی ترتیب داده بود چاپ
 رسیده و حاوی همان پنج قطعه است که سی و دو بیت میشود و دو بیت
 از آن در سایر کتب نیست

(۲۲) « قاموس الاعلام » فرهنگ ترکی در اسامی خاص تألیف
 شمس الدین سامی بیک محقق معروف قرن اخیر ترک که در استانبول
 در شش جلد بزرگ در ۱۳۰۶ - ۱۳۱۶ بطبع رسیده و در جلد سوم
 در شرح احوال رو-کی سه بیت از اشعار او مندرجست .

(۲۳) تاریخ « حبیب السیر فی اخبار افراد البشر » تألیف
 غیاث الدین بن هماد الدین خواند امیر معروف بخوند میر که
 ظاهراً تألیف آن در ۹۲۷ تمام شده و در ۱۲۷۳ در دو جلد
 در بمبئی بطبع رسیده . در جزو چهارم از جلد دوم کتاب (مجدد)
 اول از چاپ بمبئی صفحه ۱۱) در ضمن شرح احوال رودکی
 هفت بیت از اشعار او را در بردارد .

(۲۴) « فرهنگ شعورے » در لغت فارسی و ترجمه ترکی
 آشف شعورے طبع استانبول ۱۳۱۴ . درین کتاب از اشعار رودکی
 ۵۵ بیت مندرجست .

۲۵) تذکره « مجمع الفصحاء » تألیف رضاقلی خان هدایت امیر الشعراء معروف بله باشی از مؤلفین معروف قرن سیزدهم که در سال ۱۲۸۴ تألیف شده و در دو جلد در طهران سال ۱۲۹۵ بطبع رسیده . در جلد اول این کتاب در شرح احوال رودکی ۱۵۷ بیت بنام او مسطورست که بعضی از آن از اشعار قطرانست و در مبحث جداگانه بحث خواهم کرد و از آن جمله دو بیت که در سایر کتب نیست .

۲۶) « لغت شاهنامه » فارسی ترکی تألیف شیخ عبد القادر بغدادی که سال ۱۰۶۷ باتمام رسیده و بتوسط مستشرق معروف روسی ماسوف علیه پرفسور کارلوس زالمان *Carolus Salemann* در پترزبورغ سال ۱۸۹۵ بطبع درآمده است . درین کتاب دو بیت از اشعار رودکی دیده می شود .

۲۷) کتاب « چهار گزار » تألیف مولوی نثار علی در عروضی و قوافی و محسنات کلام که در سال ۱۲۷۰ در بمبئی بطبع رسیده و در آن شش بیت با اسم رودکی مندرجست که سه بیت از آن در کتب دیگر نیست .

۲۸) مجموعه ای از اشعار نعرای فارسی که در سال ۱۱۴۰ بتوسط محمد تقی بن محمد هادی فراهانی از سرای زمین ندوین یافته و نسخه خطی از آن متعلق بکتابخانه دانشمند هجنرم

آقای سید عبدالرحیم خلخالی مقیم طهران مرجع نگارنده بوده است ،
درین کتاب دو بیت با اسم رود کی ثبتست که در سایر کتب نیست

(۲۹) « فرهنگ رشیدی » تألیف عبد الرشید بن عبد الغفور
الحسنی المدنی التوی که سال ۱۰۶۴ تألیف شده و یک نسخه
خطی از آن متعلق بنگارنده که در سال ۱۱۵۰ نوشته شده مرجع
این صحایف بوده است ، درین کتاب صدوچهار بیت و نه مصرع
از اشعار رود کی مندرجست که یک بیت از آن در ایر کتاها نیست

(۳۰) مجموعه ای دیگر از اشعار شعرای مقدمین و متوسطین
که گرد آورنده آن شاعر است با اسم غفور بن طالقانی زیرا که
در ورق ۲۴ از آن غزلی ثبتست که در صدر آن نوشته شده
« امر بنه غفور بن الطالقانی » و ظاهراً این مجموعه را در اوایل
قرن دهم گرد آورده است و منقسم بر ابوابست در اقسام شعر
که بمناسبت مضمون مبوب شده است و در اواخر هر باب اشعار است
که با اسم شعرا منتهی می نوبسد و اغلب از آنها شعرای دوره
صعبه میباشند چون صائب تبریزی و وحشی بافقی و اقران ایشان
و ازین قرار گرد آورنده این کتاب نیز در همان اوان میزیسته است
و قطعاً این مجموعه سن از سال ۱۰۲۲ که سال رحلت شاه عباس

افکار شاه جنت اساس شاه عباس نور مرقدلا « و واضحست که این کتاب پس از رحلت این پادشاه تدوین یافته . ازین کتاب که مشحون از زبده اشعار بزرگان شعرائے متقدمین و متوسطینست يك نسخه منحصراً بفره در کتبخانه آقائے حاج حسین آقا مالک از اجاه خرد پروران این زمان در طهران موجودست که ماخذ نگارنده میباشد ، در آن بیست و سه بیت باسم رودکی مندرجست .

زیرا که خطبه آن بنام علاءالدوله ابو کالیجار گرشاسب دوم پسر ابو منصور علی بن فرامرز پنجمین پادشاه سلسله کاکویه اصفهان و همدانست که از ۴۸۸ تا حوالی ۵۱۳ سلطنت کرده و کتابت مشهور از اطلاعات تاریخی و در نوع خود فرید ، نسخه قدیمی از آن منعلقست بکتابخانه مرحوم میرزا محمد خان لشکر نویس باشی لشکرے بروجرده نعمد الله بفرانه خلف مرحوم میرزا کاظم بن میرزا محمد بروجردی از اجله دیران و عمال قرن اخیر ایران که خود از سر آمدان فضلاء دهر و اخیر زمانه بود و ما پندرم قدس الله روحه العزیز از دو خواهر بودند ، صبا یاسی شهید رابع ملا محمد کوه بنانی کرمانی نور الله مرقدہ و این نسخه چنان می نماید که در قرن دهم نوشته شده است و هر چند که تاریخ تحریر و اسم کاتب در ذیل آن ثبت نیست ولی خط نسخ تعلیق دو دانگ و کافذ و جلد آن گواہست که در حوالی قرن دهم نوشته شده ، دارای ۱۸۷ ورق بقطع ۲۳ سانتی متر طول در ۱۴۰۵ عرض و ۳ سانتی متر قطر ، طول مسطر ۱۵۰ و عرض آن ۸ سانتی متر ، در مقدمه این کتاب هجده بیت از اشعار رودکی ثبتست که در کتب دیگر نیست .

(۲۲) کتاب « مونس الاحرار فی دقائق الاثمار » که آن را محمد بن بدر جرمی گرد آورده است ، بدر جرمی شاعر معروف سمرقند و سرودی با چار می باشد از مردم اوایل قرن دهم در سمرقند رود کسی که پس از مدتی سمرقندی

آمده باشد ذکر می در آن نیست و این خود دلیلت بر آنکه این کتاب در اوایل قرن هشتم تدوین یافته است چنانکه نسخه اصل آن که در پاریس موجود است تاریخ رمضان ۷۴۱ دارد . این کتاب مجموعه ایست از اشعار شعرای منقدمین تا نیمه اول قرن هفتم و نسخه ای از آن در کتابخانه آقائے حاج حسین آقا ملک در طهران موجود است . نسخه دیگری پیش ازین بدست نیکارنده بود که در موقع تحریر این سطور فراهم نیست ولی اشعار ردگی را از روی آن نوشته ام و حاضر است . در ختام نسخه متعلق باقائے حاج حسین آقا ملک ثبت است : « تمت الكتاب بمون الملك الوهاب فی يوم الخمس نسعه (کذا) وعشرین من شهر صفر المعظفر ۱۲۵۴ ... » نسخه دیگری پیش ازین نزد نیکارنده بود همینقدر مجعلا دانم که اقدم ازینست و شاید این نسخه را از روی آن نوشته باشند . درین کتاب قصیده اے بنام رودکی مشتمل بر بیت مندرجست که در نسخه های دیگر یافت نمی شود . نسخه سومی ازین کتاب هم در اروپا موجود است که ظاهراً نسخه اصل باشد و بخط مؤلفست و از آن معلومست که این کتاب در رمضان ۷۴۱ تألیف شده است . (رباعیات حکیم عمر خیام - چاپ کابویانی - برلین ۱۳۰۴ شمسی - ص ۱۹۲)

(۳۳) مجموعه ایست حاوی زبدة اشعار ۱۴ نفر از اشعاریف شعراے منقدمین و میوسطین بران و بعضی مصابح مخدومین که صاحبان در راجه قرن - ۱۲۰۰ تدوین شده و را خرابی کرده

که اشعار او در آن ثبت است شیخ بهاء الدین محمد فقیه و حکیم معروف قرن دهم و یازدهمست که سال ۱۰۳۰ رحلت کرده . این مجموعه دارای ۳۸۲ صحیفه است بقطع ۳۱ سانتی متر در ۱۶۵ و بقطر تقریباً ۲۰ و سه چهارم سانتی متر ، بخط شکسته قدیم با اسلوب مخصوص و بر کاغذ های آهار مهره برنگهای مختلف و خطوط آن بجهت مختلف نوشته شده است . این کتاب متعلقست بکتابخانه آقای سید عبدالرحیم حاکم خالی ولی نام گرد آورنده و تاریخ تحریر ندارد و در آن مقدار از قصاید قطران مندرجست و پس از آن هشت بیت باسم رود کیست و دو بیت آن در سایر نسخه ها نیست .

۳۴) « فرهنگ انجمن آرای ناصری » تألیف رضا قالی حان هدايت لله ناشی امیر الشعراء طبع طهران ۱۲۸۸ . درین کتاب ۷۸ بیت و ۵ مصرع از اشعار نام رود گئی هست .

۳۵) کتاب فرهنگ فارسی که ابتدا و انتهای آن فزاده و بهمن حبه اسم کتاب و نام مؤلف و تاریخ تألیف و تحریر آن معلوم نیست و در پشت جلد کتاب بخط باره و نامداد نوشته شده است « کتاب امت حمد الله مستوفی » و البته چنین نیست زیرا که در سه از اینکه اسم حمد الله مستوفی کتاب لغتی ضبط کرده اند بطاعتاً این کتاب مدتها پس از حمد الله مستوفی و پس از مرگ ازدهم ثبت شده زیرا عبارات آن کتاب بحرفیست از فرهنگ روروی

و شکی نیست که مؤلف این کتاب بفرهنگ سرورسے نظری داشته ،
 منتهی بر فرهنگ مزبور افزونی دارد و نیز بعضی از اشعار شعرای
 قرن دهم و یازدهم که پس از حمد الله مستوفی بوده اند در آن
 ثبتست. فاضل محترم آقای ملک الشعراء بهار در مطالعه این کتاب ،
 چنانکه روزی اشاره میکرد، این عقیده را یافته است که شاید سروری
 گذشته از دو روایت که از فرهنگ خود ترتیب داده روایت سوم
 هم ساخته است که همین کتاب باشد زیرا که اغلب عبارات این
 کتاب با دو فرهنگ سروری چنان نزدیکست که نمی توان گفت
 دیگری آن را اغاره کرده باشد و عقیده فاضل مشارالیه را من نیز
 پسندیده ام و درمختصر مرورسے که برین کتاب کردم این نکته
 نیز بر من ثابت شد. این کتاب بلفظ «آذر کشسب» شروع میشود
 و بلفظ «نوند» خاتمه می یابد و «دین قرار چندین جزو از بدو
 و حتم آن افتاده است . کتابت حاوی ۲۴۵ ورق بقطع ۲۰ سانتی
 متر طول در ۱۲.۵ عرض و بقطر ۳ سانتی متر . طول مسطر
 ۱۴ سانتی متر و عرض آن ۵.۵ سانتی متر . در هر صحیفه
 ۱۵ سطرست ، بخط نسخ تعلق جدید و لغات و عنوانها سرخی نوشته
 شده و اغلب صحایف آن را موربانه خورده است ولی متن کتاب
 چندان آسیبی نرسیده . کاغذ اصفهانی متوسط زرد رنگ آهار
 دار ، جلد سوخته متوسط و مندرس از ساغرے سیاه . از خط
 و کاغذ پیداست که قدمت آن قرن یازدهم نیست ، آن کتاب
 متعاست کتابها «مدید» «تاریخ» «تاریخ» «تاریخ»
 ادب . آقا . برز . که . . .

کہ در تتبع ادبیات ولغت از فحول زمانست مرا باین کتاب رہنمائی کرده باشد فاضل مخرم آقای بہار این زحمت را بخود هموار کرده و اشعار رودکی را از آن استخراج فرمودہ بود و یاد دہشہای خود را از راہ ملاطفت بمن داد و ہمین حجتہ من دو پارہ باین کار پرداختم و عیناً همان یاد داشت ہا را در سطور این کتاب بکار بردم .
در کتاب مزبور صد و یک بیت باسم رودکی مندرجست و ۱۴ بیت آن در کتب دیگر یافت نشود .

(۳۶) کتاب «نموۃ ادبیات تاجیک» تالیف صدر الدین عینی از ادبای معاصر تر کستان (تاجیکستان) در ۳۰۰ قسمت کہ در مسکو سال ۱۹۲۵ میلادی طبع رسیدہ و حاوی شرح احوال و منتخب آثار شعرائے پارسی زبان تر کستانست از سال ۴۰۰ ہجری تا زمان تالیف (۱۹۲۵ میلادی) و در ضمن احوال و زندہ اشعار رودکی را در بردارد و درین کتاب ۴۵ بیت باسم رودکی مندرجست

(۳۷) کتاب «نموۃ ادبیات ایران» تالیف میرزا محسن ابراہیمی شامل بر منتخب نظم و شرفارسی در دو جلد کہ در بادکوبہ سال ۱۹۲۲ میلادی طبع رسیدہ . جلد دوم کہ ب کہ ۹۰ بیت شعراست ۴۲ بیت اشعار رودکی را در بردارد .

(۳۸) «فرہنگ جہاگیری» تالیف جمال الدین حسین بن فخر الدین حسن اچوگہ در ذیقعدہ سال ۱۰۰۵ ہجری قمری سلطان جلال الدین محمد اکبر پادشاہ ہندوسان تالیف شدہ و در آن ۹۴ بیت

باسم رود کی مندرجست که سه بیت از آن در دیگر نسخه هائست

(۳۹) کتاب « منتخبات فارسیه » تألیف میرزا عبداللہ بن عبد الغفار تبریزی معروف بفقار اف ساکن مسکو - جلد دوم - نظم - طبع مسکو ۱۳۲۴ هجرے - ۱۹۰۶ میلادے - درین کتاب ۳۲ بیت از رود کی ثبتست

(۴۰) « تذکرہ ہفت اقلیم » تألیف امین احمد رازے کہ سال ۱۰۰۲ بانمام رسیدہ و مشعلست بر شرح احوال و منتخب اشعار حکماء و وزراء و مشایخ و شعرائی پارسی زبان شریب اقلیم و مولد ایشان ، قسمتی ازین کتاب تا شعرائی کازرون (اقلیم سوم) جزو سلسلہ انشارات مراکت آسیائی بنکالہ Asiatic Society of Bengal سال ۱۹۱۸ و ۱۹۲۷ میلادے در دو جزو بطبع رسیدہ ولی در تألیف این سطور نسخہ خطی از آن کہ منعلقست بکتابخانہ آقای سید عبدالرحیم خانی خالی مورد رجوع بودہ است . این نسخہ سال ۱۹۳۱ دو قلعہ باب الابواب در بند تحریر یافتہ است . در تذکرہ ہفت اقلیم ۴۶ بیت از اشعار رود کی مندرجست کہ ۸ بیت آن در دیگر کتابها نیست .

(۴۱) « دیوان رود کی » با مقدمہ اے در شرح حال او نقل از تذکرہ عماد الساطنہ کہ بتوسط فریدون میرزا در طهران سال ۱۳۱۵ قمری چاپ شدہ . این کتاب حاوی ۱۱۷۰ بیت بنام

رود گیت که ۹۰۱ بیت آن قطعاً از قطرانست و ۱۹۹ بیت دیگر در کتب دیگر نیز بنام رود کی آمده است و دو بیت در سایر کتب بنام رود کی نیست و در دیوان قطران نیز یافت نشود.

نسخه‌های مکرر خطی ازین کتاب در ایران و کنایانهای معظم اروپا بنام دیوان رود کی موجودست که جز ۱۹۹ بیت آن دیگر از رود کی سخنی در آن نیست و این نسخه چاپ طهران نامختصر الحاقانی به معلوم میشود ابتکار ناشر کتاب بوده است عیناً همان نسخ خطیست که مستشرق انگلیسی معاصر دنیسن رس Denison Ross آنرا در مقاله خود دیوان «رود کی مجهول» اصطلاح کرده است و در فصل مخصوصی که درین سطور درین باب خواهد آمد بنفصیل در آن باب اشاره خواهد شد.

(۴۲) کتاب «بهارستان» تالیف نورالدین عبدالرحمن جامی شاعر و عارف و مؤلف معروف قرن نهم که در ۹۰۸ تالیف آن تمام شده و که است بنظم و شرح سبک گاستان سعدی که مؤلف برای پسر خویش ضیاءالدین یوسف نوشته است، روضه هفتم این کتاب شمه‌ای از احوال و اشعار شرای متقدمین را در بر دارد و از آن جمله است شرح مالی و یازده بیت شعرا از رودکی، (بهارستان جامی - چاپ شایخنا - و سهرده - مستشرق اطریشی - وین ۱۸۴۵ - ص ۸۲ ۸۳ از متن فارسی

Der Frühlingsgarten von Mewlana Abdurrahman
Dschami - von D.M.F.V. Schlehta - Wstchrd - Wien
1845. (Persischess über- tragen pp 82-83)

(۴۳) کسانی که در کتب و ادبیات پارسی تتبع و استقصا کرده‌اند
 دارند که همیشه و حتی از زمانهای قدیم در ایران و سایر معالک پارسی
 زبان منداول بوده است که هر صاحب‌خرد و دانشی و یا صاحب‌ذوق
 و تبعی مجموعه مخصوصی برای خود گرد می‌آورده و مطالبی را که
 دانشین می‌یافته است در آن می‌نوشته یا می‌نوسانیده و بهمین جهت يك
 عده بی‌شمار کتب فارسی می‌توان یافت که تا قرن ششم آنها را
 باسم «سینه» می‌خواندند و بعد «مجموعه» خواندند و امروز در
 میان پارسی‌زبانان به «جک» معروفست و هر کتابخانه بزرگ یا
 کوچک شرقی چندین جلد ازین سینه‌ها دارد که اگر مندرجات
 آن با انحصار اشعار نباشد لا اقل قسم اعظم آن اشعار خواهد بود و
 چه بس گم‌گشته‌های شعرای ایران که در این سینه‌ها یافت شود
 چیزی که از اعتبار این سینه‌ها می‌کاهد اینست که قدرت نام
 جامع و تاریخ جمع آن معلومست و بهمین جهت سند متبر و حجت
 قاطع نیست. معذک در تکاپوی اشعار رودکی در بیخ نکرده و هر
 جا سینه‌ای بدست افتاد اشعار رودکی را از آن بر آوردم و مقدار
 کثیری اشعار بدست آمد که در کتب معمول که در دسترس من بود
 اثری از آن نیافتم و برای اینکه چیزی در فحوص خود فروگذار
 نکرده باشم آنها را نیز درین صحیفه گنج‌انیدم، شور بختی را که
 می‌توانم در باب منابع اشارتی برانم زیرا که در شرح سینه‌های متعدد
 که ماخذ این قسمت از اشعار و دکیست شاید گنای جفا
 ترتیب باید داد بهمین جهت آنچه ازین راه فراهم شده است

فقط با اسم « سفینه های اثنار » ضبط می کنیم ، در « سفینه های اشعار » از سخنان رودکی ۱۶ بیت مندرجست که در کتب دیگر نیست و در کتب دیگر بنام شاعری دیده نشد .

(۴۴) ربع چهارم از کتاب « معیار جمالی » تالیف ملک الشعراء شمس الدین محمد فخری اصفهانی که کناست در اثبات فارسی بر ترتیب فوافی یعنی حروف آخر و برای هر قافیسی قطعه ای ساخته است و این کتاب را بنام شیخ جمال الدین ابوالحسن جلابر در سال ۷۵۷ یا ۷۶۵ تمام کرده است و اغلب قطعات آن بمدح آن پادشاهست - چاپ بروفسور کارل زالمان مسشرق شهیر روسی - غازان Sams-i-Fachrii Lexicon persicum - Edidit Carolus ۱۸۸۷
Salemann - Casani 1887 و نسخه خطی دیگری ازین کتاب متعلق بنکارنده نیز مرصع بوده است .

(۴۵) « تاریخ سیستان » کنایست که مؤلف آن معلوم نیست و فقط پیداست که از مردم سیستان بوده ، این کتاب را بین سال ۶۷۵ و ۶۸۰ یعنی در نیمه دوم قرن هفتم تالیف کرده و آن را بنام ملک نصیر الدین پادشاه سیستان و پسران او رکن الدین محمود و نصره الدین برداخته است و آخرین واقعه تاریخی که بدان اشاره میکند مربوطست بسال ۶۹۵ . ظاهراً اصل این کتاب بنامی بوده است و بعد کسی آن را پارسی ترجمه کرده ، شاید خود مؤلف ، در هر صورت نه نام مؤلف معلومست و نه نام مترجم

آن و نیز چنین بر می آید که این کتاب را دو بار تألیف کرده یا اینکه دو مؤلف نگاشته اند چه قسمت اول آن بتفصیل ناماست یعنی تا زمان تسلط جنرے بیک و امیر بیغو بیستان و از آن پس خلاصه ایست از تاریخ . نسخه ای که فعلاً ازین کتاب موجودست بفارسی فصیح و عاری از پیرایه و تعقیدست و بغایت سلیس و دیرانه نگاشته شده چنانکه آن را یکی از بهترین کتب ثر پارسی توان دانست . ازین کتاب نسخه نفیس قدیمی متعلق بکتابخانه استاد فاضل آقای بهار در طهران موجودست :

کتابیست شامل ۱۹۸ ورق هر صحیفه دارای ۱۷ سطر و بطول ۲۳ سانتی متر در ۱۵،۵ و ۳،۵ سانتی متر قطر؛ طول مسطر ۱۷ سانتی متر و عرض آن ۱۰،۵ . بخط نسخ جدید ، سر فصلها و عنوانها بسرخی نگاشته شده و بعضی کلمات را نقطه نگذاشته است همین جهت خواندن آن برای همه کس آسان نیست ، کاغذ زرد رنگ کلفت آهاردار ، جلد چرم عنابی داغ کرده ، تاریخ تحریر آن معلوم نیست ولی خط و کاغذ و رسم الخط گواهی میدهد که قدیم تر از قرن نهم نمی باشد . بر پشت جلد کتاب مسطورست : « دخله (کذا) فی نوبتی سعد الله بن ملامحمد کرکوگلی ۲۵۳ » و از آن پس چندی متعلق بوده است بمرحوم میرزا محمد تقی سپهر لسان الملک مؤلف ناسخ التواریخ از جماعه فضلالی قرن اخیر ایران . ظاهراً این کتاب وقتی بدست مرحوم محمد حسن خان اعتماد السلطنه ، وزیر انطباعات و مؤلف مشهور بیک سلسله کتب تاریخ و یکی از رجال نامی قرن اخیر ایران ، بوده است زیرا که

آثرا در روزنامه «ایران» که در آنزمان بدست او طبع میشد در شماره های سال ۱۲۹۹ تا سال ۱۳۰۲ از شماره ۴۷۴ بتاریخ سه شنبه ۲۸ محرم ۱۲۹۹ تا شماره ۵۶۴ بتاریخ دو شنبه نهم ربیع الثانی ۱۳۰۲ در پاورقی درج کرده است . منتهی همان جهتی که ذکر کردم ناسخ کتاب نتوانسته است آثرا درست بخواند و در روزنامه ایران تا اغلاط بسیار بطبع رسیده است . ظاهراً نسخه سومی ازین کتاب موحودست در کتابخانه آقای حاج میرزا حسن خان اسفندیاری محتشم الساطنه از رجال و فضیلابی معاصر طهران که آن نسخه را من بدیده ام ولی مطلقاً گواهی داده اند که از روی نسخه متعلق باقای بهار برداشته شده است .

این کتاب گران بها در ضمن بسیار مطالب سودمند که در کتب دیگر نیست واقعه امیر ابو جعفر احمد بن محمد امیر سیستان را در ضمن وفایع سال ۳۱۱ نقل میکند (ورق ۱۳۸ ، ۱۵۴ از نسخه متعلق بسافای بهار) و در آن میان روابط امیر ابو جعفر را با امیر سامانی نصر بن احمد می نویسد (ورق ۱۵۰ ، ۱۵۴) که در شرح احوال رودکی تفصیل ذکر خواهم کرد و آن قصیده معروف رودکی را که شامل ۹۴ بیت است میکند که از آن جمله ۱۱ بیت ز آن قصیده که در کتب دیگر نمانده است .

(۴۶) « لغت حلبی » تالیف قاضی لطف الله بن ابی یوسف حلبی منوفی در ۹۲۹ که حاج خلیفه در کشف الظنون اسم آن را « الفاسمیه » ضبط کرده و در جای دیگر « بحر الجواهر فی

لغة الفرس « نام برده ولی معروفست به « لغت حلیمی » و تاریخ
نالیف آن معلوم نیست . کنایست در ترجمهٔ لغات فارسی بزبان
ترکی عثمانی که اغلب لغات آن شواهدی ز شعرای پارسی زبان
دارد . درین کتاب ۸۳ بیت از اشعار رودکی مبدرجست .

(۴۷) در مجلهٔ ترکی « دارالفنون در سمری » که مجموعه ایست
از دروس دارالفنون استانبول در سال ۱۳۲۷ قمری در جزء دهم
(اوتنجی جزء) در ص ۴۱ - ۱۴۶ و ۱۸۷-۱۸۸ و ۲۴۵ -
۲۴۸ و ص ۲۱۷ - ۳۲۰ و ص ۳۵۲ - ۳۵۶ در ۲۴ صحیفه يك
سلسله مقالاتست از ولد چلبی معلم فارسی در دارالفنون مزبور
که عبارتست از دروس او و از آن جمله شرح احوال و انتفادی
در آثار رودکیست (ص ۲۴۵ - ۲۴۸ و ص ۲۱۷ از مجله و ص
۱۳ - ۱۷ از دروس) و ترجمهٔ آن در صحایف این کتاب مسطورست
و در آنجا ۳ بیت از رودکی مندرجست .

(۴۸) کتاب « منتخبات فارسی » *Chrestomatie persane* از
شارل شفر *Charles Scheffer* مستشرق فرانسوی ج ۲ - چاپ
پاریس ۱۸۸۵ . این کتاب در ص ۲۵۲ - ۲۵۳ از متن فارسی
شش رباعی از رودکی دارد شامل دوازده بیت که در جزو
« مقطعات و رباعیات » مندرجست و در فصل « اشعار مأنوعه » .

(۴۹) کتاب « نحفة الماوك » *ك* يك نسخة خطی از آن

شمارهٔ OP ۷۸۶۳ در موزهٔ بریتانیا در لندن محفوظست و مستشرق
 انگلیسی دینسن رس Denison Ross در مقالنی که بعنوان «رودکی
 و رودکی مجبول» نکاشته و درین کتاب ترجمه آن مسطورست
 تشبیهت از مثنوی کلبیه و دمنه رودکی را از آن نقل می کند
 نکراندهٔ مزبور در مقالهٔ خود توضیحی در باب این کتاب نمینکارد
 که معلوم شود مؤلف و زمان تحریر او کدامست فقط می نکارد
 مجموعه ای در موزهٔ بریتانیا هست شامل چهار رساله مختصر
 فارسی بنظم و ترکیه یکی از آنها تحفه الملوکست و در سال
 ۷۶۱ هجری نوشته شده . حاج حلیقه در کشف الظنون (چاپ
 اسنابول ج ۱ - ص ۲۶۶ - ۲۶۷) پنج کتاب مختلف را باین اسم
 ذکر میکند که سه کتاب از آنها قطعاً عربیست ، یکی در فروع ،
 دومی در تعبیر و دیگری معلوم نیست در کدام علمست . کتاب
 چهارم در طبست : « تحفه الملوک فارسی مختصر در طب از ابی بکر
 ابن مسعود ، اول آن : « الحمد لله الذی اکرم عباده باشرف آلائه
 الخ ۰۰۰ » و در آن ذکر کرده است که آن را در خزانه
 سلطان سنجر بسال ۶۰۳ یافته است » و پنجمین « تحفه الملوک در
 تاریخ از عبد الوهاب » است . قطعاً هیچ یک از سه کتاب اول همین
 کتاب نیست و از دو کتاب آخر چهارمین ممکن نیست همین
 کتاب باشد زیرا که نالیف آن در ۷۶۹ روی داده است . ناچار
 ممکنست فرض کرد کتابی که در موزهٔ بریتانیاست ، همان کتاب
 تحفه الملوک در تاریخ تألیف عبد الوهابست . در هر صورت
 ازین کتاب ۶ بیت از کلبیه و دمنه رودکی را دینسن رس در

مقاله خود ذکر کرده ولی فاضل معاصر آقای میرزا محمد علی خان نریبیت که التقاطات او در کتب پارسی در اوج رفعتست همین نسخه کتبخانه موزه بریتانیا رجوع کرده و در مکتوبی که در همین باب از تبریز بنگارنده ابن سطور نوشته است می نویسد که کتاب تحفه الملوک پارسی و در قرن هفتم تالیف شده و مؤلف آن معلوم نیست . در « باب دوم اندر سنایش دانش » چهار بیت از گایه و دمنه رودکی و در « باب هفتم در دشمنی کردن و اسباب دشمنی دشمن » یک جا دو بیت و جای دیگر یک بیت از آن منظومه را راناهد آورده است ازین قرار کتاب مزبور هفت بیت از گایله و دمنه رودکی در بر دارد و ظاهراً این کتاب در احلاقت و درایات مزبور تصریح کرده است که از گایله و دمنه رودکیست .

۵ . کتاب « مجالس العناق » تالیف سلطان حسین بن سلطان منصور بن بایقر ابن عمر شیخ بن تیمور گورکان که کنایست در شرح احوال عاشق پیشکان از اولیاء و عرفا و شعرای متقدمین و متوسطین . تاریخ تالیف این کتاب معلوم نیست ولی مؤلف آن از ۸۷۲ تا ۹۱۱ بر قسمتی از مشرق ایران سلطنت کرده است و این کتاب در همان حدود یعنی در اواخر قرن دهم و اوایل قرن دهم تألیف یافته . درین کتاب (چاپ مطبعه نول کشور کان پور ۱۳۱۴ ص ۶۷) ده بیت اشعار هست که مختم است از رودکی باشد . (رجوع شود به یادداشتی که در ذیل ابیات در مرآة مرادکے بنست بدین مطلع : « مرد مرادی نه همانا که مرد »)

۵۱) کتاب « سفینه خوشکو » تذکره شعرائی متقدمین و متوسطین تالیف خوشکو شاعر که در سال ۱۱۳۷ بنا لایف آن شروع کرده و در سال ۱۱۴۷ از تالیف آن فارغ شده است زیرا که مؤلف خود در تاریخ آغاز و انجام تالیف آن سروده است .

آغازش در « سفینه خوشکو » بود انجامش در « سفینه خوشکوی » است

۱۱۴۷

۱۱۳۷

درین کتاب ترجمه احوال و منتخب آثار شعرائی متقدمین و متوسطین مندرجست که نخستین آنها رودکی و واپسین آنها جامیست نسخه این کتب را در طهران نیافتم ولی نسخه ای از آن که در ۱۲۰۲ هجری در تارس (هندوستان) خریده اند و بخط مؤلفست در جزو کتب فارسی خطی کتابخانه سلطانی برلین بنمره (Sprenger §30) ۶۵۲ موجودست (رجوع شود بفهرست کتب خطی فارسی کتابخانه سلطانی برلین تالیف ویلم پرچ - چاپ برلین ۱۸۸۸ - ص ۶۲۰ - ۶۱۹ Verzeichniss der Persischen Handschriften (Koniglichen Bibliothek zu Berlin) von Wilhelm Perisch-Berlin (1888-pp. 619-620) و درین باب فاضل محترم آقای دکتر رضا زاده شفق که از فضیلت عصر بوفور خود و عطای دانش مخصوصت رجوع کردم و فاضل مشار الیه خود کتابخانه مزبور رفته و آنچه از امانت رودکی در آن کتاب بود بخط خویش نوشته و برای من فرستاده است و با آن همه مشاغل و اندیشه های نزرک که وی را فراغت از آن بست اوقات عزیز خویش را در منت من صرف کرده است و

آنچه در بن صحایف از آن کتاب خواهم آورد نمره عطای این را و مرد دانشمندست . درین کتاب پس از نرحمه حالی که ظاهراً با تذکره های معمول معاشرت ندارد ۳۷ بیت از اشعار بنام رودکی مندرجست که چهار بیت از آن از قطرانست

(۵۲) در کتابخانه سلطانی برلین جزو کتب خطی فارسی بیاضی از اشعار فارسیست که در فهرست سابق الذکر نمره (Sprenger 1535) ۶۷۲ (ص ۶۸۱ - ۶۸۸) شرح آن داده شده و محتوی مقداری از اشعار متقدمین و متوسطین شعرای ایرانست آقای دکتر رضا زاده شفق که زحمت رجوع به آن نسخه را نیز بر خود هموار کرده و بر متنی که از عطای او دارم افزوده است عقیده دارد که از خط و کاشاند آن نسخه می نماید که لااقل دویمت سال پیش از این نوشته شده است (زیرا که تاریخ تخریب آن معلوم نیست) و درین نسخه یک رباعی شامل دو بیت بنام رودکی ثبت آمده است که در سایر نسخ یافت نمیشود و در آن نسخه در ورق ۱۱۳ رویه اول (113a) ضبط شده است .

(۵۳) در همان کتابخانه مجموعه ای شامل شش و نظم فارسی موجودست که قسمت نظم آن حاوی منتخبانی از شعرای مخزنای فارسی زبانست و در فهرست سابق الذکر نمره (Petermann 479) ۶۷۳ ذکری از آن رفته (ص ۶۸۸ - ۶۹۳) و از جمله اشعار آن دو بیت از رودکیست که زحمت استنساخ آنرا نیز فاضل حواد آقای دکتر رضا زاده شفق کشیده است . این دو بیت نیز در سایر نسخ نیست .

(۵۴) و هم در آن کتابخانه نسخه ای از مثنوی ویس و رامین فخرالدین اسعد گرگانی بمره (Springer 1378) ۱۸۱ (ص ۷۰۷ - ۷۰۹ از فهرست کتابخانه) موجودست که در آخر آن مجموعه ای از شعرای مخدلف پارسی زبان نوشته اند و آن نسخه در کالکته بتاريخ ۲۸ ربیع الثانی ۱۲۷۰ نوشته شده . در جزو اشعار در ورق ۳۶۲ رویه اول (362 a) بیت بنام رودکی ثبتست که ۹ بیت آن از رودکی و بازمانده از قطرانست . زحمت استنساخ این اشعار را نیز آقای د کتررضا زاده شفق بر خویش هموار کرده است .

(۵۵) کتاب « شعر العجم » تالیف علامه مشهور هندی شبلی نعمانی که در ۱۳۲۴ - ۱۳۲۵ تالیف شده و کتابیست در نوع خود فرید در احوال شعرای ایران در منتهای قدرت تالیف و مستغنی از معرفه . در جلد اول این کتاب (چاپ سوم - اعظم گده ۱۳۳۹ - حصه اول ص ۲۶ - ۴۲) شرح مبسوطی در شعر و مقام شاعرانه رودکی ثبت آمده است و از آن جمله ۹۱ بیت بنام رودکی مندرجست که ۲۳ بیت آن از اشعار قطران تبریزیست

(۵۶) مجموعه ایست بسیار گران بها منعلق بدوست فاضل ارجمندم آقای میرزا عباس خان اقبال در طهران که از جماعه مواهب این عصرست و سفینه ابست شامل منتخب اشعار ۳۵۰ نفر از شعرای

مقدمین و متوسطین که ظاهراً در اواخر قرن نهم و اوایل قرن دهم تدوین یافته زیرا مؤخر ترین شاعری که اشعار وے در آن ثبتست علامه جلال الدین محمد دوانی محکم معروف قرن نهمست که در ۹۰۸ رحلت کرده ، این سفینه داراے ۵۱۶ صحیفه است بقطع ۱۸ سائطی مطر طول در ۱۰ سائطی مطر و نیم عرض و قطر ۲ سائطی مطر و نیم ، طول مسطر ۱۴ سائطی مطر و عرض آن ۸ سائطی مطر ، نام گرد آورنده و تاریخ تحریر آن معلوم نیست و ظاهراً چند صحیفه از ابتدا و انتهای آن افتاده است ، کاغذ زرد رنگ بسیار نازک با خط نستعلیق دو دانگ متوسط ، اسامی شعرا سرخی نوشته شده و اغلب منتخب اشعار هر شاعری که یا در متن و یا در حواشی تمام می شود بقیه آن صحیفه سفید مانده است و اشعار ازینک عدہ کثیر شعرا در آنست که در کتب دیگر ذکرے ازیشان بمیان نیآمده و نیز از حیت اشعار شعرائی که دواوین ایشان از میان رفته نسخه بسیار منتهمست و همین قدر واضحست که گرد آورنده این سفینه لباب الالباب محمد عوفی را بدست داشته است زیرا که عناوین و الغاب بعضی از شعرا و انساب ایشان را عیناً از لباب الالباب بر داشته است و بر اے بعضی از شعرا ترجمه حال مختصرے نوشته که اغاب از آنها کاهی عیناً همان الفاظ و کاهی همان مطالب لباب الالبابست منہی اسامی شعرا را ترتیب حروف الفبا ضبط کرده است و فقط در صحایف آخر چند شاعر دیگر را افزوده است که معلومست بجائے خود فراموش شده بود و پس از اختتام آن افزوده است و یا در صحافی نازہ تر اوراق آن پیش شده ، درین سفینه گران بها از صحیفه ۱۰۸ تا صحیفه

۱۱۵ صدوودوهفت بیت باسم رودکی ثبت آمده است که سه بیت آن مکررست و یارده بیت آن در نسخه های دیگر نیست و از آن جمله سروسه بیت از اشعار قطرانست . گرد آورنده این سفینه پیداست که در فراهم آوردن مندرجات آن تبیح بسیار کرده و ناغلب از منابع موثق رجوع کرده است و تا کنون در میان سفینه های اشعار که بعد کثیر دیده ام سفینه ای بدین جلالت و سودمندی ندیده ام و از جمله غنایمست که در ادبیات فارسی مانده است .

۵۷ (مقاله مستشرق معروف آلمانی دکتر هرمان اته Dr Hermann Ethé که در مجله شرقی دارالعلم گوئین گن Nachrichten von der königlichen gesellschaft der Wissenschaften und der G. A. Universität zu Göttingen (شماره ۲۵ - ۶۲ نوامبر ۱۸۷۳) (No 25-12 november 1873) عنوان رودکی شاعر سامانیان Rüdagi, der Sāmāniden dichter اسرار یافته و ترجمه آن را در شرح حال رودکی عیا آورده ام ، درین مقاله دو بیت و سی و هفت بیت شعر باسم رودکی مندرجست که صد و نه بیت آن از اشعار قطرانست و سیزده بیت آن در نسخه های دیگر نیست .

۵۸ (تذکره « عرفات لعاشقین » تألیف تقی الدین محمد بن سعد الدین محمد حسینی اوحدی دقاقی مابانی اصفهانی . مؤلف این کتاب در عصر چهارشنبه ۳ محرم سنه ۹۷۳ متولد شده و از مختصان و تربیت یافته کان شاه ظهاسب اول صفویه (۹۳۰ - ۹۸۴) و شاه اسمعیل دوم (۹۸۴ - ۹۸۵) و شاه محمد خدابنده (۹۸۵ -

(۱۰۰۳) و شاه عباس اول (۹۹۶ - ۱۰۳۸) بوده است و در اواخر عمر هندوستان سفر کرده و سال ۱۰۲۳ در هندوستان این کتاب را تألیف کرده . ازین کتاب يك نسخه که ظاهراً نسخهٔ منحصراً فرد باشد در کتابخانهٔ آقای حاج حسین آقا مالک در طهران موجود است و کتابیست که نزدیک هفتاد هزار بیت کلمات دارد شامل شرح احوال و منتخب اشعار عده کثیره از شعرای فارسی زبان از ابتدا تا زمان مؤلف بر حسب حروف هجا و در حرف راء در شرح احوال رودکی ۱۷۲ بیت اشعار بنام او ثبت کرده است که ۲۸ بیت از اشعار مطرانست و يك بیت در سایر نسخه ها نیست . این نسخه تاریخ تحریر ندارد ولی از خط و کاغذ پیداست که از کتب قرن یازدهم تواند بود . کتابیست بقطع رحلی و بخط نسخ تعلیق متوسط و عنوان مطالب و اسامی شعرا بصرحی نوشته شده .

(۵۹) تذکرهٔ ریاض النعراء « تألیف عالی قای خان دانشسای متخاص نوباله که در سال ۱۱۶۱ تألیف آن نا تمام رسیده . ازین کتاب يك نسخهٔ معتبر که در سال ۱۲۰۱ نوشته شده در کتابخانهٔ آقای حاج حسین آقا مالک در طهران موجود است و نسخه ایست بخط نسخ تعلیق متوسط و بقطع خطی نزدیک شامل شرح احوال و منتخب اشعار شعرای فارسی زبان از زمانهای قدیم تا دورهٔ مؤلف و شامل نزدیک چهل هزار بیت گمانست . شرح احوال شعرا را بر ترتیب حروف هجا ثبت کرده و در حرف راء شرح حال رودکی مندرجست و پس از آن ۶۱ بیت شعر بام رودکی آورده که بوزده

بیت آن از اشعار قطراست و يك بیت در سایر کتب یافت نمی شود. نسخه ای دیگر ازین کتاب معاق باقای میرزا محمد باقر الفت در طهران موجودست که نزد فاضل و شاعر معاصر آقای وحید دستگردی مدیر مجله ادبی ارمان نامت بود و فرزند او آقای میرزا محمود وحید زاده نسیم لطفاً قسمت مربوط برود کمی را برای بکارنده نسخه بر دانه است

۶۰) دیباجه ایست از حکیم مجد الدین مجدود بن آدم سنائی شریانی شاعر معروف قرن ششم که در دیوان خود نوشته و این دیباجه بشر فارسی فقط در نسخه ای از دیوان سنائی که باقصست و در کتابخانه آقای حاج حسین آقا ملک می باشد یافت می شود ولی از خط و کاغذ این نسخه پیداست که در همان قرن ششم یا اوایل قرن هفتم نوشته شده در اواسط این دیباجه که سنائی از فرزند داسن خود سخن می راند می گوید «وریدن شاعران سخن شاعران باشد و درین استاد داسان داسان زده است و این گوهر سینه است شعر ندارد بیل فرزانه فرزندان و زن هر گز

سرد نسل این هر دو سرد نسل فرزانه

آی دریا که حرد مند را باشد فرزند و حرد مند نی
 و رچه ادب دارد و داس پدر حاصل میراث هرزد بی «
 گدسه از اسکه از بنسبانی سنائی شاعری که عسوان
 «اساد داسان» را شاید جز رود کی دیگر می تواند بود از سبک
 معر و مضامین آن بر پیداست که این يك يك و يك قطعه از
 اشعار رود کپست